

Pregledni članak
UDK: 323.17(4:497.1)(091)
94(497.1)
Primljeno: 26. veljače 2013.

Europa i raspad Jugoslavije

DEJAN JOVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Branislav Radeljić: **Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy**, I.B. Tauris, London/New York, 2012, 255 str.

Knjiga Branislava Radeljića “Europe and the Collapse of Yugoslavia” pojavila se nakon što je o temi priznavanja država nekadašnje Jugoslavije od Europske unije (tada još Europske zajednice, EZ) već napisano nekoliko knjiga – od kojih je najbolja bila, a i ostala, knjiga Richarda Caplana: “Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia” (Cambridge University Press, prvo izdanje 2005, kasnije ponovljeno 2007). Godinu dana prije Radeljićeve knjige pojavila se i “The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia” Josipa Glaurdića. Tu je knjigu na engleskom jeziku objavio Yale University Press, a vrlo brzo nakon objavljivanja prevedena je i objavljena i na hrvatskom kao “Vrijeme Europe: zapadne sile i raspad Jugoslavije” (2012).

Radeljićeva je knjiga u bitnom određena kontekstom onoga što je već napisano o temi kojom se on bavi, kao i o srodnim temama: uzrocima raspada Jugoslavije, uzrocima rata nakon tog raspada, razlozima priznavanja nezavisnosti država nekadašnje Jugoslavije i sličnim. Po strukturi i sadržaju knjiga je vidljivo utemeljena na doktorskoj disertaciji, pa je već i ta činjenica “tjerala” autora da izbjegava ponavljanja u odnosu na prethodne i već objavljene studije na istu temu. Činjenica da je već dosta toga rečeno o politici “Europe” (EEZ, EZ, EU) u odnosu na raspad Jugoslavije – iako ni izbliza sve što je trebalo o tome reći – “otjerala” je autora prema marginama, te ga uputila da se fokusira na ono što nije rečeno. U tome se povremeno udaljava od same biti, te se bavi – naročito u drugom dijelu knjige – utjecajima koji su ipak manje važni nego što ih on predstavlja. Te utjecaje nalazi u djelovanju “ne-državnih aktera”, odnosno organizacija “civilnog društva”. Tri su u središtu njegova

interesa: dijaspora, mediji i Katolička crkva. Ostavimo li po strani pitanje jesu li ta tri aktera doista “nedržavni” (*non-state*) ili su zapravo “kvazidržavni” (naročito u kontekstu raspada nekadašnje Jugoslavije, kad su sva tri snažno instrumentalizirani od novonastalih država), ostaje nam ipak neizbježno pitanje: jesu li oni doista imali onakav utjecaj na politiku same Europske unije, pa čak i pojedinih njenih članica, kao što to Radeljić tvrdi u ovoj knjizi? Čitajući Radeljićevu knjigu, stječe se dojam da je potreba za ekskluzivnošću i originalnošću koja je svojstvena doktorskom istraživanju autora odvela možda korak predaleko u tvrdnji da su ti akteri bili od velike važnosti. Radeljić kao da je toga i sam postao svjestan tijekom pisanja knjige, te pred kraj zaključuje kako on zapravo ne tvrdi da su crkve, mediji i dijaspora donosili odluke, nego samo da su imali vrlo velik utjecaj u uvjetima “vakuuma” u kojem se – po njegovu mišljenju o događajima u Jugoslaviji permanentno nedovoljno informirana i stoga za krizu nedovoljno spremna – Europska unija našla. Taj vakuum, Radeljić zaključuje, omogućio je da i organizirane strategije tih nedržavnih aktera postanu važne, vjerojatno važnije nego što bi bile inače. “Doista, novi splet okolnosti predstavljao je šansu za nedržavne aktere, koji su potom primijenili pritisak prema službenicima iz Brisela, te su u situaciji u kojoj nitko nije znao što da radi, oni doprinijeli stvaranju politike EU. Dakle, bili su dovoljno moćni da skrenu pozornost onih koji su donosili odluke, i to u korist ekskluzivnih interesa republika Slovenije i Hrvatske, zagovarajući njihovo priznavanje kao neovisnih država” (str. 170). Za razliku od toga Radeljić tvrdi da je srpska politika ostala vrlo introspektivna, nezainteresirana za takvo lobiranje i korištenje utjecaja na međunarodnoj sceni, te stoga i neuspješna u korištenju nedržavnih aktera.

Radeljićev je argument veritabilan, iako otvara mnoga ozbiljna pitanja na koja on nije u potpunosti odgovorio. Prije svega, uloga svakog od tih triju aktera u procesu raspada Jugoslavije, kao i ratu koji je uslijedio nakon raspada, već je analizirana u prethodnim pokušajima, te se teško može reći da je Radeljić ponudio potpuno novo objašnjenje. Primjerice, dijasporom i raspadom Jugoslavije bavio se Paul Hockenos (“Homeland Calling”, 2003), medijima Mark Thompson (“Forging War: the Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina”, 1999) a crkvama (naročito Katoličkom) Vjekoslav Perica (“Balkan Idols”, 2004), da spomenemo samo neke od autora koji su objavljivali na engleskom. Gotovo da nema knjige o raspadu Jugoslavije koja nije ponešto rekla o svim tim akterima. U tom se smislu postavlja pitanje – koliko novoga nam prezentira sam Radeljić? Od triju nedržavnih aktera kojima se bavi najviše i najbolje je rekao o Katoličkoj crkvi, podsjećajući nas na njenu važnost i kao religijske globalne organizacije i kao države u političkim procesima. Važnost Vatikana je, međutim, poznata stvar – o njoj su pisali i govorili gotovo svi akteri hrvatske politike, koji nisu propuštali istaći ulogu tadašnjeg pape, Ivana Pavla II, te katoličke mreže, koja je utjecala (kao što i danas utječe) na političke odluke naročito konzervativnih, kršćansko-demokratskih i drugih stranaka. Osobito se to

odnosi na njemačku i austrijsku politiku. Radeljićev doprinos se u tom smislu svodi na podsjećanje na memoare Hansa Dietricha Genschera, kao i na knjigu Marija Nobila o tom pitanju (“Hrvatski Feniks”, 2000). Možda se moglo učiniti i više od toga, naročito da se on više fokusirao na odnose između Vatikana i Helmuta Kohla (vođe CDU-a i njemačkog kancelara u trenutku donošenja odluke), kao i na veze između Vatikana i niza dominantno katoličkih zemalja u Europi (npr. Poljske). Povrh toga, bilo je (i još uvijek ima) prostora i za dublje istraživanje vatikanske politike prema raspadu Jugoslavije. To istraživanje moralo bi uključivati intervjuiranje važnijih aktera od jednog monsinjora i jednog kardinala, dakle – dvojice relativno nevažnih ljudi u okviru ozbiljne strukture Katoličke crkve koje Radeljić jedine navodi među crkvenim osobama koje je intervjuirao.

Činjenica da u svojoj knjizi nije, zapravo, predstavio neke nove dokumente, pa ni intervju s glavnim akterima tadašnjih zbivanja (popis intervjuiranih uključuje samo marginalne političke ličnosti – uz iznimku Janeza Drnovšeka, a autor čak spominje da je većina onih koje je intervjuirao željela ostati anonimna), dovodi u pitanje solidnost njegova istraživanja. Zašto je bilo nemoguće intervjuirati više svjedoka i sudionika tih procesa? Zašto među intervjuiranima nema nijednog značajnijeg političara iz zemalja EZ/EU?

Radeljićeva je knjiga “troglava”, odnosno ima tri fokusa, kao da se radi o knjizi koja je počela s jednom namjerom, a završila s drugom. Prva tri poglavlja analiziraju odnose tadašnje SFRJ s tadašnjom EEZ, od 1968. kad je došlo do prvih kontakata pa do kraja 1980-ih. Sama po sebi, to bi bila vrijedna tema jer dosad nitko nije napisao knjigu o njoj. No potom se fokus pomiče prema ponašanju EZ/EU tijekom jugoslavenske krize, a na kraju se “kazaljka” zaustavlja na nedržavnim akterima. To je možda malo previše heterogenosti za knjigu koja ima samo 170 stranica teksta (ostalo su bilješke i bibliografija).

Što se tiče prve teme, Radeljić precizno i korisno navodi kronologiju odnosa između Titove Jugoslavije i tadašnje EEZ. No njegovi zaključci nastali su “učitaivanjem” one važnosti koju je EU stekla kasnije – i koju ima danas – ali koja nije postojala u doba na koje se njegova analiza odnosi. Iako u uvodu knjige inzistira na važnosti historijskog konteksta, taj je kontekst u tom dijelu knjige izvnut naglavce – iz sadašnjice on zaključuje o prošlosti, kao da se sadašnji kontekst može primijeniti na prošle događaje. Primjerice, na više mjesta u tom dijelu knjige on zaključuje da Jugoslavija nije pokazivala nikakav veliki interes za EEZ/EZ. Prije svega, čak i da je Jugoslavija pokazivala golem interes za nju i da je željela postati njenom članicom, to joj ne bi uspjelo iz ideoloških i geopolitičkih razloga. EEZ/EZ nije primala socijalističke zemlje, a u uvjetima hladnoratovske bipolarne strukture međunarodnih odnosa u Europi nijednoj zemlji nije bilo moguće prijeći iz socijalističkog u liberalno-demokratski blok ili obrnuto. No čak i da zanemarimo taj “problem”,

ostaje pitanje: što je bila EEZ da bi jedna – tada relativno uspješna i u globalnim okvirima ne potpuno nevažna – država na nju obraćala veliku pozornost? Kao da se zaboravlja na znamenito Kissingerovo pitanje: koji broj telefona treba nazvati da bismo saznali što Europa misli. Europa ni danas nema jedinstvenu vanjsku politiku (kao što se vidi prilikom svakog ozbiljnijeg vanjskopolitičkog pitanja, npr. prilikom glasanja 29. studenog 2012. o zahtjevu Palestine da ju se tretira kao državu-promatrača, a ne kao entitet-promatrača u Ujedinjenim narodima), a još je manje to imala u 1960-im, 1970-im i 1980-im. Jugoslavija je izravno komunicirala s Washingtonom i Moskvom, a također i s Parizom, Rimom, Londonom i (od sredine 1970-ih) s Bonnom – doduše, ne uvijek entuzijastički i ne bez teškoća. Tih je teškoća bilo više u komunikaciji s europskim državama – članicama EEZ – nego s tadašnjim globalnim supersilama, tako da je Europa bila “najslabija karika” jugoslavenske vanjske politike. Ona je imala daleko više uspjeha na globalnom planu, putem politike nesvrstanosti, kao i u izravnim komunikacijama s Moskvom i Washingtonom, nego u povezivanju s europskim državama. Što je za nju bio Brisel (nominalni politički centar EEZ/EZ) da bi se na njega trebala obraćati neka posebna pozornost? Današnja važnost EU za sve zemlje nasljednice Jugoslavije jedna je stvar, a tadašnje okolnosti nešto su sasvim drugo.

I Radeljićeva kritika Europe, koja navodno nije razumjela, a ponekad niti vidjela tzv. “jugoslavenski problem”, predstavlja naknadno učitavanje. Prije svega, Radeljić na str. 48, 49. i 50, pa opet na 105. pomalo naivno zaključuje da EEZ nije poznavala situaciju u Jugoslaviji, da o njoj nije bila informirana, ili je čak bila “nesposobna stvoriti jasnu sliku” o toj zemlji. Međutim, države zapadne Europe, članice EEZ, imale su svoje diplomate u Jugoslaviji, a mnoge od njih i obavještajne agenture, dopisnike glavnih medija i druge izvore informiranja. Jugoslavija nije bila na Marsu niti je bila zatvorena poput Sjeverne Koreje. Upravo obratno – jugoslavenski predsjednik Tito, njegovi stavovi i političke pozicije bili su svima prilično dobro poznati, između ostalog i stoga što je često putovao u druge zemlje, uključujući i europske. Povrh toga, “jugoslavenski eksperiment” (kako je socijalističko samoupravljanje nazvao Dennison Rusinow) bio je predmet akademskih istraživanja i političkih rasprava u tim zemljama. Radeljićeva ocjena da se “jugoslavenskom problemu” nije posvećivala dovoljna pozornost (str. 66) otvara pitanje: na koji problem autor zapravo misli? U sedamdesetim, pa i osamdesetim godinama nije bilo ozbiljnijeg “jugoslavenskog problema” – odnosno, da budemo precizniji – nije bilo problema koji bi bio veći od onih problema s kojima su se istodobno suočavale druge europske zemlje. Primjerice, u odnosu na etničke tenzije u Sjevernoj Irskoj problemi “Hrvatskog proljeća” bili su minorni i marginalni. Čak su i kosovski protesti u proljeće 1981. više uznemirili domaće političare nego strane. No Europljani nisu ostali ni slijepi ni gluhi na kosovsko pitanje kao pitanje ljudskih prava, pa su

već od sredine 1980-ih na taj aspekt problema jasno i uporno upozoravali jugoslavenske vlasti.

Ni u odnosu na pitanje legitimacije poretka – ako se izuzmu općeniti prigovori na socijalističke zemlje i njihov način odabiranja političkih vođa – Jugoslavija nije bila posebno problematična zemlja. Usporedimo li, primjerice, masovno nezadovoljstvo mladih u Francuskoj, Njemačkoj i Čehoslovačkoj 1968. s jugoslavenskim protestima te godine, Jugoslavija će “dobro proći”. S obzirom na ekonomske prilike, iako je kriza postala evidentna početkom 1980-ih, Jugoslavija nije bila veći problem od jedne Poljske. U odnosu na stabilnost tranzicije vlasti nakon smrti Josipa Broza Tita izgledala je, također, prilično stabilno – sve do antibirokratske revolucije koju je predvodio Slobodan Milošević (1988). O kakvom se “jugoslavenskom problemu” koji Europska zajednica navodno ignorira i ne vidi, dakle, radi?

Radeljićeva analiza može se kritizirati ne samo s pozicije onoga što se u njoj nalazi nego i s pozicije onoga čega u njoj nema, a trebalo bi biti – barem s obzirom na naslov. Politika Europske unije prema raspadajućoj Jugoslaviji ne može se, naime, razumjeti bez nekoliko ključnih događaja koji su presudno utjecali – ili su, da ostanemo na razini hipoteze za neko buduće istraživanje, mogli utjecati na odluke.

Prvo, iako u ovoj knjizi analizira odnose u Sloveniji čak i više nego u Hrvatskoj, što na nekoliko mjesta opravdava originalnim ali ne i uvjerljivim zaključkom da je uloga Crkve i dijaspore u Sloveniji bila čak i važnija, a istodobno i manje analizirana, od one u Hrvatskoj (str. 119), Radeljić se ne prisjeća parole “Evropa zdaj!”. Radilo se o glavnom sloganu 11. Kongresa slovenskih komunista (22-23. prosinca 1989), koji pokazuje da je u Sloveniji – prije nego u bilo kojoj drugoj jugoslavenskoj republici – postignut konsenzus oko pitanja poželjnosti ulaska u Europsku uniju. Štoviše, u Sloveniji je još u zadnjim godinama socijalizma došlo do zaokreta politike prema europskim integracijama, pa su Kučanovi komunisti pridruživanje Europi isticali kao neupitan i imperativan cilj svoje politike, dok su o Jugoslaviji sve više govorili u kondicionalu. Za one u Europi koji su promatrali slovensku i jugoslavensku politiku to je sigurno mogao biti jedan od razloga zbog kojeg su sa simpatijama i razumijevanjem gledali na Slovence. Za one druge u Jugoslaviji, pa i u SKJ, isticanje Europe kao alternative Jugoslaviji zvučalo je kao separatizam. Otpor koji su slovenskom proeuropskom, ali istodobno i (potencijalno) separatističkom programu pružali komunisti iz drugih jugoslavenskih republika (naročito iz Srbije) stvorio je određene simpatije za Sloveniju i antipatije prema Srbiji. Taj je trend, pa čak i za djelovanje onih “nedržavnih aktera” o kojima piše Radeljić, bio daleko značajniji nego što autor ove knjige pretpostavlja. Zapadni mediji stvorili su sliku o Sloveniji kao o prozapadnoj i proeuropskoj republici, a o Srbiji kao o komunističkoj i antizapadnoj. U kontekstu kraja Hladnog rata, poraza socijalizma (komunizma) i pobjede liberalne demokracije kao “jedine igre u gradu” na Sloveniju

se gledalo kao na “zapadnu”, a na Srbiju kao na “konzervativnu” i “komunističku” republiku. Isti stav razvila je i (naročito antikomunistička i antijugoslavenska) dijaspora te Katolička crkva, koje su potom – prirodno – stale na stranu Slovenaca.

S Hrvatskom je stvar bila nešto kompliciranija, dijelom i zato što je Hrvatska duže od Slovenije ostala vjerna ideji očuvanja socijalizma, pa i kakve-takve Jugoslavije, te se tek s dolaskom Franje Tuđmana na vlast djelomično udaljila od jugoslavenstva. No i tada je Tuđman predlagao konfederaciju (prema kojoj su Slovenci, iako isprva zainteresirani, uskoro postali potpuno hladni), a u svibnju 1991. još je uvijek oklijevao na referendumu “o samostalnosti” otvoreno postaviti pitanje: “Jeste li za nezavisnost ili ne”. Pitanje je glasilo: “Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize SFRJ)?”. Da bi se istaklo da se glasa za hrvatski prijedlog, a ne srpski, građanima je tom prilikom postavljeno i drugo referendumsko pitanje, kojim se očekivalo da odbace prijedloge Srbije i Crne Gore za očuvanje jugoslavenske federacije.

Zapravo – a tu dolazimo do druge propuštene teme – Radeljić ne vodi dovoljno računa o povezanosti europske orijentacije i separatizma u Sloveniji, a djelomice i u Hrvatskoj. Ni Slovenija ni Hrvatska nisu u Europsku uniju htjele ući kao “anonimne pokrajine Velike Srbije” (kako je svojedobno, u studenom 1990. rekao tadašnji slovenski ministar vanjskih poslova Dimitrij Rupel), pa ni Jugoslavije. Stoga je velikodušna ponuda Europe, da se Jugoslaviji omogući financijska pomoć kako bi se konsolidirala i potom ušla u EU, imala zapravo kontraučinak. Ona je, umjesto da obeshrabri separatizam, upravo ubrzala odluku o referendumu o nezavisnosti u Sloveniji. Za slovenske separatiste Europa je imala smisla samo ako u njoj nema Jugoslavije, jer bi ulazak Jugoslavije u EU značio postavljanje drugog poklopca na lonac koji već ima jedan poklopac. Umjesto jedne Slovenci bi dobili dvije nadstrukture: Jugoslaviju i Europu. Šanse da formiraju nezavisnu državu bile bi, dakle, smanjene, a ne povećane. Najava eventualnog pridruživanja Jugoslavije Europskoj zajednici – što je bio glavni element politike Ante Markovića – zabrinula je, dakle, slovenske separatiste. Posljedica toga bio je njihov dogovor sa srpskim političkim vrhom – o *de facto* ukidanju Jugoslavije, do čega je došlo odlukom Predsjedništva SFRJ od 18. srpnja 1991. o povlačenju JNA iz Slovenije. Ta je odluka bila protivna Brionskoj deklaraciji od 7. srpnja 1991, koju je upravo EZ uspjela nametnuti stranama u sukobu: Sloveniji, Jugoslaviji i Hrvatskoj. Bila je, također, i potpuno protivna politici jugoslavenske vlade Ante Markovića, koju su podjednako htjeli srušiti i Slovenci i Srbi. Jugoslavija je *de facto* prestala postojati srpsko-slovenskim sporazumom, unatoč volji i želji Europske zajednice. Kako se moglo biti veći

Jugoslaven od Jugoslavena koji su sami (odlukom svog kolektivnog šefa države, Predsjedništva SFRJ) službeno prihvatili da se njihova vojska povuče s jednog dijela državnog teritorija, i to upravo onog koji je jednostrano proglasio nezavisnost? Ta je odluka Predsjedništva SFRJ (uz jedan glas protiv: hrvatski, i jedan suzdržan: bosansko-hercegovački) imala ključan značaj za politiku Europske zajednice prema Jugoslaviji – a u Radeljićevoj knjizi nije ni spomenuta. O toj odluci sad već imamo i knjigu objavljenih dokumenata (Nikolić i Petrović, 2012), tako da su glavni izvori dostupni istraživačima.

Treći je događaj kojeg nema u ovoj knjizi: bombardiranje Dubrovnika i uništavanje Vukovara u jesen 1991. Zaokret o kojem govori Radeljić – od politike koja vrlo eksplicitno i jasno kaže da neće priznati nezavisnost novih zemalja i da ne prihvaća unilateralne poteze bilo koje republike prema politici priznavanja novih država – bio je moguć ne zato što su dijaspora, Crkva i mediji postali uspješni u vakuumu koji su proizveli zbudjeni i neinformirani političari, nego zato što na jesen 1991. postaje “očigledno” (ili se barem tako čini izvana) da bi daljnje inzistiranje na opstanku Jugoslavije vodilo u produženje rata, dok bi priznavanje novih država (pod određenim uvjetima) moglo voditi uspostavi mira. Europska politika – kojom je tada dominirao realistički pravac – došla je do zaključka da opstanak postojeće države nije spojiv s interesima uspostave i održanja mira i stabilnosti, te se stoga – u korist uspostave mira i stabilnosti – šansa mora dati novim državama. Nasuprot argumentu koji iznosi Josip Glaurdić u svojoj knjizi o europskoj politici i raspadu SFRJ, upravo je realističko mišljenje i djelovanje bilo u samoj biti odluke o priznanju nezavisnosti novih država, a naročito Hrvatske. Bez uvida u realizam i realističku interpretaciju rata u Hrvatskoj u jesen 1991. nije moguće objasniti zaokret u vanjskoj politici zemalja čiji su čelnici pripadali konzervativnoj političkoj opciji, a koja je tada dominirala u Njemačkoj, Britaniji (pod Johnom Majorom, s Margaret Thatcher kao glavnom zagovornicom priznavanja Hrvatske), pa i u SAD-u (pod Georgeom Bushom Starijim).

Granatiranje Dubrovnika i razaranja Vukovara bili su onaj moment kad je Europa prihvatila da je a) održanje Jugoslavije praktički nemoguće, i b) da je nepoželjno jer bi stvorilo više štete nego koristi. U realistički vođenoj vanjskoj politici (a realisti su tada dominirali u Washingtonu, Londonu, Parizu i djelomice Berlinu) dužnost je svake države da održi mir u okviru svojih granica, jer je stabilnost svake zemlje doprinos globalnoj sigurnosti. Jugoslavija to očigledno nije bila u stanju. Trebalo je, stoga, dati šansu nekoj drugoj državi, odnosno, u ovom konkretnom slučaju: Hrvatskoj. Razlozi za priznavanje Hrvatske, stoga, imaju izravne veze s *de facto* nefunkcioniranjem jugoslavenske države, a ne toliko s apstraktnim načelom kao što je “pravo naroda na samoodređenje”. Za realiste stvar je jednostavna: podržavat ćemo onu državu koja je u stanju uspostaviti mir i stabilnost. Ako i kad

neka država to više nije u stanju, otkazat ćemo joj priznanje i priznati neku novu. Ta nova, međutim, mora se unaprijed obvezati da se njenim nastankom rat neće nastaviti. To je učinjeno, u hrvatskom slučaju, tako što se kao preduvjet priznavanja Hrvatske postavio zahtjev za prihvaćanjem UNPROFOR-a te što su formirane posebne zone (UNPA) u kojima Hrvatska nije imala *de facto* suverenost, iako joj nije oduzeta suverenost *de iure*. Također, od nje se tražilo da se obaveže da će poštivati prava Srba, što je ona učinila donošenjem Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, koji je stupio na snagu u trenutku kad je rat u Hrvatskoj bio na vrhuncu: 4. prosinca 1991. Također, pismom koje je 11. siječnja 1992. uputio Robertu Badinteru hrvatski predsjednik Tuđman dodatno je pojasnio da Hrvatska prihvaća sve odredbe Carringtonova plana, uključujući i one o područjima na kojima će biti uspostavljen poseban status, a na kojima žive Srbi u Hrvatskoj. Od Hrvatske se tražilo i da potpiše sporazum o miru s JNA, što je i učinjeno u Sarajevu početkom siječnja 1992. Osim mira s JNA sve ostale odredbe tog dogovora Hrvatska je kasnije prekršila: 1995. napala je i eliminirala UNPA zone (u čemu je imala prešutnu podršku “međunarodne zajednice”, a prije svega SAD-a, koji je nakon tragedije u Srebrenici zaključio da je došlo vrijeme za kraj rata), obećanje Srbima da će imati kulturnu autonomiju i poseban status u kotarevima Glina i Knin nije nikad implementirano (u čemu su Hrvatskoj zdušno pomogli vođe separatističkih Srba iz Krajine, koji su odbijali bilo kakvu autonomiju unutar Hrvatske), a njihov broj u Hrvatskoj smanjen je s 581.663, koliko ih je bilo prije rata (1991), na 201.631 nakon rata (2001). Ukupan udio pripadnika manjina u Hrvatskoj pao je s oko 22 posto prije rata na samo 7,5 posto nakon rata. No to je tema za jedan drugi članak.

Dakle, priznanje Slovenije i Hrvatske 15. siječnja 1992. nije bilo posljedica djelovanja nedržavnih aktera, nego ratnog djelovanja i stanja na terenu, a naročito potpuno nerazumne i tragične destrukcije Vukovara. Zašto je Vukovar tako razoren i je li to bilo u interesu samo jednoj ili objema stranama koje su tad već tvrdile da zajednički život u Jugoslaviji više nije moguć, ali im u Europi to još nisu povjerovali – to također ostaje za neko drugo istraživanje. Sigurno je da samo vojni razlozi nisu mogli opravdati takav apokaliptički dugotrajni napad na jedan relativno malen i marginalan grad. Još je više sigurno da se nikakav napad na Dubrovnik nije mogao opravdati vojnim razlozima. Činjenica je, međutim, da su tragedije Vukovara i Dubrovnika – upravo kao i ranije povlačenje JNA iz Slovenije – bili važni elementi pri mijenjanju politike europskih zemalja prema jugoslavenskoj krizi. Ne tvrdimo da bi bez tih događaja Europa i dalje ostala na politici zagovaranja jedinstva i opstanka Jugoslavije, ali je sasvim sigurno da je nakon njih bilo daleko teže, ako ne i nemoguće, zagovarati takvu politiku.

Također, razaranje Vukovara, Dubrovnika i drugih mjesta uz hrvatsko-srpsku i hrvatsko-bosanskohercegovačku granicu omogućilo je Hrvatskoj da se uspješno

predstavi kao žrtva srpske agresije te kao zagovornica mira, a ne rata, što je u tim okolnostima bilo od iznimne važnosti. Naime, upravo zbog toga da izbjegne optužbe da je pokrenula rat, Hrvatska nikad nije proglasila opću mobilizaciju niti je pokušala djelovati (barem ne javno i otvoreno) na području Srbije. (U skladu s potrebom da ju se ne tretira kao agresora, Tuđmanova Hrvatska, također, nikada nije podržavala odcjepljenje Kosova od Srbije, a za vrijeme bombardiranja SR Jugoslavije pokazala je iznimnu suzdržanost, pa i kritičnost prema NATO-u.) Hrvatska informativna strategija u 1991, dakle u mjesecima kad se mijenjala i politika zapadnih zemalja prema priznavanju novih država, temeljila se upravo na tim dvjema važnim mega-porukama. Na jednoj strani, izvještavanjem o ratu (pa i na brutalno izravan način, uz prikazivanje mrtvih i masakriranih ljudi u središnjim informativnim emisijama državne televizije i sl.) prenosila se poruka o Hrvatskoj kao žrtvi “srbočetničke” ili “jugo-komunističke” ili “velikosrpske” agresije, kako su glasile tada službeno propisane fraze koje su bili obavezni koristiti svi državni mediji. Ta poruka – da je Hrvatska bila žrtva agresije i vanjskog napada te “unutrašnje pobune” – postala je konstantni dio hrvatske službene interpretacije rata iz 1990-ih i održala se do danas. Na drugoj strani, Hrvatska se u jesen 1991. predstavljala kao zagovornica mira, npr. kampanjom “Stop the War in Croatia”. Učinjen je zaokret: zemlja koja je u početku bila tretirana kao nacionalistička i separatistička, i uz koju su se u službenim krugovima (naročito u Parizu i Londonu, kao što svjedoči knjiga Josipa Glaurdića) i dalje vezivale uspomene na ustašku prošlost iz doba Drugog svjetskog rata, sad je postala žrtvom i zagovornicom mira. Taj zaokret imao je sličan učinak kao i raniji slovenski pomak u smjeru antijugoslavenske proeuropske politike: zvučao je sasvim dobro u ušima europskih političara, a još više – europske i američke javnosti. No tog zaokreta ne bi moglo biti bez rata u Hrvatskoj.

Rat u Sloveniji, a potom i u Hrvatskoj (naročito u Vukovaru) bio je koristan separatistima, koji bez rata i nasilja ne bi postigli ono što su željeli. Rat je bio, kao što uostalom tvrdi i V. P. Gagnon u svojoj knjizi “The Myth of Ethnic War” (2004), u interesu političkih elita, koje su – doduše ne *ab ovo* – iskonstruirale etnički sukob kako bi postigle svoje daleko “prizemnije” i konkretnije političke, ekonomske i statusne interese. Nasilje je bilo u funkciji očuvanja i učvršćivanja vlasti, a istodobno su se elite potrudile da ga “objasne” idejama kao što su “vječna etnička mržnja”, “neizbježan sukob” ili kao neku prirodnu pojavu na Balkanu. Da je rat, a ne mir, bio u interesu mnogima, pokazuje, uostalom, slučaj ubojstva šefa osječke policije Josipa Reihl-Kira, koji je naivno povjеровao da je njegova dužnost očuvati mir i međuetnički dijalog sa Srbima, te je tu naivnost platio životom. Na drugoj strani, slučaj generala Vladimira Trifunovića, kojem je u Srbiji čak i suđeno zbog toga što je predao kasarnu JNA u Varaždinu umjesto da ju je koristio za ratno djelovanje, pokazuje da je rat, a ne mir bio državna politika Srbije, koja se tada još uvijek skri-

vala iza imena Jugoslavije. Te epizode pokazuju da je u objema zemljama – Srbiji i Hrvatskoj – tada bilo mnogo onih koji su zapravo htjeli jedan mali, polukontrolirani, ali efektni (i po mogućnosti kratkotrajan) rat, a ne mir. Ti koji su to htjeli možda nisu bili na samom vrhu strukture vlasti, ali nisu bili ni bez moći. Za razliku od njih sudionici masovnih antiratnih protesta u Bosni i Hercegovini te brojni oponenti rata u drugim zemljama nekadašnje Jugoslavije bili su potpuno marginalizirani u odnosu na stvarne centre moći – kao što opisuje Stef Jansen u svojoj knjizi “Antinacionalizam” (2005) te kao što svjedoči i najnovija istraživačka produkcija o djelovanju antiratnih grupa u Srbiji i Hrvatskoj (“Neispričana povijest”, urednika Vesne Janković i Nikole Mokrovića, 2011). O tome danas, uostalom, otvoreno govore i svjedoci tog vremena, npr. Josip Boljkovac, Josip Manolić i Stjepan Mesić. Isto se, kasnije, ponovilo i na Kosovu, gdje je miroljubiva politika pasivnog otpora koju je simbolizirao Ibrahim Rugova imala daleko manje uspjeha u smislu postizanja nezavisnosti od militarističke i agresivne politike koju je pokrenuo OVK na čelu s Hashimom Thaçijem. Kakve su pouke činjenice da nasilje pomaže ostvarenju ciljeva separatista, a politika mira ne – to ostavljamo čitateljima da zaključe sami.

I konačno, četvrto, pri analizi politike europskih država u odnosu na raspad Jugoslavije treba uzeti u obzir i širi kontekst tog vremena. Njega, prije svega, obilježava kraj Hladnog rata, a s njime i pokušaj revizije ideje Europe kako je zamišljena nakon Drugog svjetskog rata. Događaj od iznimne važnosti jest upravo ujedinjenje Njemačke 3. listopada 1990. Ujedinjenje Njemačke dogodilo se na temelju “prava naroda na samoodređenje”, čime je to “pravo” ponovno ušlo na velika vrata u Europu. Ono što je dopušteno nacionalističkim Nijemcima – nacionalno ujedinjenje, pa čak i ako nestane međunarodno priznata država (Njemačka Demokratska Republika), te se time anuliraju rezultati Drugog svjetskog rata i Hladnog rata – za sebe su tražili i drugi: nacionalistički Srbi (prvo u okviru Jugoslavije, pa u okviru “male Jugoslavije”, pa u okviru “proširene Srbije”), nacionalistički Albanci (ujedinjenjem Kosova s Albanijom, u čemu ih sprečava Ahtisaarijev plan), nacionalistički Hrvati (u odnosu na Herceg-Bosnu, što su spriječili Washingtonski i Daytonski sporazumi), kao i mnogi drugi u Europi i globalno. Međutim, samo je Nijemcima omogućeno takvo ujedinjenje. Drugima je dopušten separatizam, ali ne i ujedinjenje, čime se ideja “prava naroda na samoodređenje” interpretira na vrlo neobičan način. Zašto bi se neki “narod” (što god značio taj pojam, a da ne znači svima isto, bilo je jasno tijekom procesa raspada Jugoslavije, ako ne već i ranije) mogao odvojiti od postojeće međunarodno priznate države, ali ne i ujediniti s drugom državom također na principima “prava na samoodređenje”, ostaje nejasno i traži ozbiljno akademsko istraživanje. Pritom, naravno, “pravo naroda na samoodređenje” također treba uvijek pisati u navodnicima, jer se radi o načelu i političkoj mogućnosti koja ovisi o odnosu snaga, a ne o nekoj pravnoj normi.

Njemački presedan otvorio je vrata nestanku država u Europi te je time izravno izazvao načela Helsinške povelje o europskoj sigurnosti i suradnji iz 1975. godine. Jednom kad je prihvaćeno da jedna međunarodno priznata država (Njemačka Demokratska Republika) može nestati zbog ostvarenja načela samoodređenja, otvoren je put za nestanak druge države (SFRJ) na temelju tog istog načela. Za određivanje europske politike Njemačka je uvijek bila daleko važnija od bilo kakvih “nedržavnih organizacija”, te se stoga i u ovoj knjizi trebalo više koncentrirati upravo na njemačku poziciju. (Zbog činjenice da Austrija u trenutku raspada Jugoslavije nije bila članica Europske zajednice/Europske unije, fokusiranje na nju je neprimjereno.) Uostalom, kao što objašnjava i Josip Glaurdić, a potvrđuju i hrvatski akteri tih događaja, zaokret prema priznanju nezavisnosti država bivše Jugoslavije u samoj Njemačkoj imao je ključnu ulogu za ono što se dogodilo. Glaurdić taj zaokret pripisuje pritisku koji je na vladajuću konzervativno-liberalnu koaliciju (Kohl – Genscher) izvršila najveća opozicijska stranka: SPD. To je inovativna interpretacija, jer se dosad smatralo kako su upravo Genscherovi liberali bili glavni inicijatori i zagovaratelji međunarodnog priznanja Hrvatske (čak i više nego Slovenije). Ulogom političkih stranaka u promjeni vanjske politike u nizu europskih zemalja bavio se, primjerice, i Brian Rathburn u svojoj knjizi “Partisan Interventions: European Party Politics and Peace Enforcement in the Balkans” (2004), iako više u kontekstu uloge stranaka u odnosu na vojno interveniranje u završnim fazama postjugoslavenskih ratova nego u vezi sa samim pitanjem priznanja.

Radeljić, međutim, tvrdi da su “odlučujuću ulogu u raspadu Jugoslavije” imali faktori kao što su “zbuđenost oko pitanja izbijanja jugoslavenskog problema” (str. 25), spominje stanovitog Karela Smollea, za čiji stav kaže da je imao “ključnu važnost za poziciju austrijskih vlasti, kao i poziciju Europske zajednice” (str. 113), ali pritom zapravo ignorira ta četiri iznimno važna faktora. Među nedržavnim akterima ne spominje političke stranke (koje, doduše, nisu samo nedržavni, nego i državni akteri, jer su se sistemski smjestile između društva i države, te su agenti društva u državi i agenti države u društvu), a među važnim događajima koji su utjecali na promjenu politike ne spominje ujedinjenje Njemačke, razaranje Vukovara, povlačenje JNA iz Slovenije, niti politike stvaranja slike (*imagea*) od strane Slovenije i dijelom Hrvatske.

Nažalost, knjiga Branislava Radeljića “Europe and the Collapse of Yugoslavia” nije uspjela značajno proširiti horizont dosadašnjih interpretacija razloga raspada Jugoslavije. Objašnjenje koje je ponudila spada ne samo u drugi nego u treći plan u odnosu na knjigu Richarda Caplana: “Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia”, objavljenu još 2005.

LITERATURA

- Caplan, Richard. 2005 (2007). *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Gagnon, V. P. Jr. 2004. *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s*. Cornell University Press. New York.
- Glaurdić, Josip. 2011. *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*. Yale University Press. New Haven.
- Hockenos, Paul. 2003. *Homeland Calling: Exile Patriotism and the Balkan Wars*. Cornell University Press. New York.
- Janković, Vesna i Nikola Mokrović. 2011. *Neispričana povijest: Antiratna kampanja, 1991-2011*. Dokumenta. Zagreb.
- Jansen, Stef. 2005. *Antinacionalizam: Etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Biblioteka XX vek. Beograd.
- Nikolić, Kosta i Vladimir Petrović. 2012. *Rat u Sloveniji: Dokumenta Predsedništva SFRJ II: Jun – Jul 1991*. Institut za savremenu istoriju. Beograd.
- Nobilo, Mario. 2000. *Hrvatski Feniks: Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata, 1990-1997*. Globus. Zagreb.
- Perica, Vjekoslav. 2002. *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford University Press. Oxford.
- Rathburn, Brian. 2004. *Partisan Interventions: European Party Politics and Peace Enforcement in the Balkans*. Cornell University Press. New York.
- Rusinow, Dennison. 1977. *The Yugoslav Experiment*. Royal Institute of International Affairs. London.
- Thompson, Mark. 1999. *Forging War: the Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina*. University of Luton Press. London.

Kontakt: **Dejan Jović**, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu. E-mail: dejan.jovic@fpzg.hr